

ФІЛОСОФСЬКІ ПЕРЕДУМОВИ ПОЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ

Д.М. Шевчук

Політичну філософію можна визначити як інтерпретацію відношення людини до світу, що наповнене феноменальністю політичного в його традиційних, дійсних та ідеальних формах. Предметом політичної філософії є політичний світ, репрезентації якого виявляють смислове розгортання буття людини як *bios politikos*. Політичне буття, таким чином, постає як один із способів актуалізації людської природи. Сучасність демонструє нам кризу як політичного світу, так і політичної філософії. Про кризу політичного свідчать заклики про необхідність його редефініції, впровадження в сферу політики інтенсивності, виявлення симуляції політики (причому таку діагностику демонструють мислителі, які є прихильниками різних традицій політичної думки — К. Шміт, Г. Маркузе, Ж. Рансьєр, С. Жижек та ін.). Політичне як таке замінюється постполітичними формами у вигляді парapolітики, квазіполітики, археполітики тощо (Ж. Рансьєр). Сучасна політична теорія виявляється нездатною зрозуміти політичне в його онтологічному вимірі (Ш. Муф). Доволі знаковим у цьому контексті є твердження К. Шміта: «Сьогодні немає нічого більш сучасного, аніж боротьба проти політичного» [8, с. 96]. Криза політичної філософії розуміється як відокремлення політичної теорії від традицій класичного філософствування, впровадження в процес теоретичного осмислення політичних феноменів критеріїв науковості, характерних для природничих наук, відмова від оціночних суджень при вивченні негативних явищ політичного життя (як-то, наприклад, тоталітаризм), інфляція філософських категорій, які використовуються для опису політичної дійсності (Х. Арентс,

Л. Штраус).

Згадані прояви кризи зумовлюють актуальність соціально-філософського дослідження предмету політичної філософії, суті політичного та його онтологічних вимірів. Дослідження цих проблем дає можливість переосмислити основи політичної теорії, звертаючись до класичної традиції, яка визначила універсалії науки про політику. «Порівняно з класичною політичною філософією, — пише Л. Штраус, — уся більш пізня філософська думка, якими б не були її заслуги, а особливо сучасна політична думка, носить похідний характер» [11, с. 26]. При цьому, однак, не йдеться про «повернення до класиків», але радше про використання їхніх ідей для розробки нових методологічних підходів до розуміння політичного світу, що виявлятимуть як теоретично-дослідницький, так і соціально-критичний потенціал політичної філософії.

Першим кроком на шляху окреслення методологічного підґрунтя політичної теорії та визначення предмету політичної філософії є аналіз поняття політичного. Осмислення суті політичного, що лежить в основі політичного світу, дає можливість окреслити його межі та специфіку. На наш погляд, можна представити політичне у трьох його вимірах, що складає його своєрідну типологію.

По-перше, політичне постає як *антагоністичне*. Згідно зі К. Шмітом, виражається воно через протиставлення «друг-ворог». Це розрізнення є граничним і виявляє специфічний смисл політичної дії. К. Шміт наполягає на тому, що воно привносить у сферу політичного інтенсивність: «Смисл розрізнення друга і ворога полягає у тому, щоб позначити вищу ступінь інтенсивності поєднання або розділення, асоціації чи дисоціації» [9]. З цього випливає, що політичний світ ніколи не характеризується нейтральністю. Завданням політичної філософії, таким чином, є досягнення розуміння природи антагонізмів у сфері політики для того, щоб визначити можливості порозуміння. Причому, конфлікти можуть відбуватися не лише між суб'єктами політичного життя, але й між цінностями, які визнаються в певному політичному світі (наприклад, сучасні демократії виявляють можливі конфлікти між цінностями, на яких ґрунтується демократичне суспільство, — рівність, справедливість, свобода тощо).

Одна із проблем, яка тут постає, — розуміння політичного аспекту феномену дружби. До неї звертався, зокрема, Аристотель, осмислюючи особливий тип відносин, які склалися між членами політичної спільноти. Він визначав політичну дружбу як порозуміння між членами спільноти стосовно способів реалізації політики. Разом з тим, не

можна обмежуватися лише антагоністичною природою політичного, саме на це вказує Ф. Рено:

Було б несправедливо бачити тут заклик до певного підпорядкування людського існування вимогам політичного, яке саме зводилося б до насильницького протистояння: політичне є лише однією зі сфер людської дії, в якій конфлікт — одна з можливостей, що визначає межі раціоналізації, а не звичайні форми життя [4, с. 311].

По-друге, політичне можна визначити як *агоністичне*. Таке розуміння суті політичного в рамках сучасної політичної філософії (наприклад, концепція агоністичної демократії Ш. Муф і концепція агоністичного лібералізму Дж. Грея) спрямоване на подолання концепцій політики, що ґрунтуються на ідеї консенсусу, а також абстрактності ліберальної теорії, яка претендує на універсальність своїх принципів і не приймає різноманітності та натурального плюралізму в сучасних суспільствах. Політичний світ, наповнений агонізмом, перетворюється на спільний символічний простір, контекст, який дозволяє існувати різним поглядам на те, як цей простір організовувати.

По-третє, політичне може бути окреслене як *уявлене і символічне*. Політичний світ у даному випадку розуміється як простір, що конституюється на основі соціальної уяви та символічних обмінів. Символічний та імаґіативний аспект політичного демонструє його здатність надавати спільноті внутрішньої згуртованості, витворювати її членам спільну ідентичність. У цьому контексті можемо згадати К. Касторіадіса, який зазначає, що «стосунки між індивідами і групами, поведінка, мотивації не просто незбагненні для нас, але неможливі самі по собі поза категорією уявлюваного» [5, с. 181]. До цього він також додає, що реальні соціальні та політичні інституції не слід зводити до символів, але їхнє існування неможливе поза символічним рівнем, що, у свою чергу, спонукає до творення особливої символічної мережі.

Окреслення суті політичного стосується аналізу онтологічних підвалин політичного світу. Можемо прийняти розрізнення між «політикоюю» та «політичним» в працях Ш. Муф, яка використовує Гайдеґерівські поняття, презентує його як розрізнення «онтичного» і «онтологічного»: «Аналіз онтичного рівня ставить у свій центр різноманітні практики конвенційної політики, аналіз онтологічного рівня стосується натомість самого способу, в який створене суспільство» [13, с. 8-9]. Філософське осмислення онтології політичного світу складає загальну передумову розробки теорії політики.

Визначаючи політичний світ як предмет політичної філософії, слід звернутися до давньогрецького поняття полісу, адже у своїх витоках

політична теорія виникла саме як наука про поліс. Поняття полісу розкриває універсальні засади організації політичної спільноти та способи їх філософського осягнення. Поліс — це спільнота, яка витворюється із необхідністю задля усвідомлення її членами спільноти минулого і майбутнього — поліс є «осереддям історичного досвіду, минулого і майбутнього, реального чи уявленого; інакше кажучи, єдність цієї спільноти походить не від взаємозалежності її членів, а від їхніх дій щодо управління нею та її захисту: це політична єдність» [4, с. 308]. Разом з тим, відчуття єдності народжується у боротьбі, що однак не призводить до нездоланих антагонізмів, оскільки стримується «духом безкорисливої відданості “загальному добру”» [6, с. 247].

В рамках класичної парадигми політичної філософії стверджується, що поліс не обмежує людської волі — він є спільнотою вільних і рівних людей. Саме тому він постає не з біологічної необхідності, і коли стверджується, що він є чимось природним, то не йдеться про детермінізм натуральних процесів. Поліс, згідно з Е. Фегеліном, не будучи організмом, є складним (composite) буттям, яке своїм існуванням частково завдячує існуванню волі людей, які його складають [14, с. 370]. Відповідно, «натуральне», розуміється не в біологічному сенсі, але «в значенні тих компонентів в сутності людини, які визначають структуру її внутрішньосвітового, людського існування» [14, с. 421].

Політичний світ слід розглядати в безпосередньому зв'язку зі смисловим розгортанням буття людини як *bios politikos*. Це визначає своєрідну універсалью, на яку спирається політична філософія, визначену від самого початку — в класичній науці про політику Платона й Аристотеля. Платон утвердив антропологічний принцип розуміння політичного життя, стверджуючи, що поліс — це велика людина, а порядок політичний співмірний із порядком душі людини. В «Державі» Платон ставить питання: «Хіба нам [...] не доводиться із необхідністю визнати, що в кожному з нас присутні ті ж самі види моральних властивостей, що й в державі?» [7, с. 208]. Е. Фегелін, аналізуючи політичну філософію Платона, зазначає, що його «дослідження виходить із первинної ситуації і доходить до аналізу досвіду, який поступово надає нових емпіричних матеріалів і одночасно переформулює початкові значення понять в їх технічні значення» [14, с. 137]. Таким чином, окреслюється одна із методологічних основ політичної науки, яка створюється філософією, — схоплення досвіду політичного буття й віднайдення адекватних категорій для його опису.

Аристотель в «Політиці» продемонстрував природність зв'язку людини з полісом, але, крім цього, як в Платона, так і в Аристотеля

утверджується ідея, що найвищий смисл політичного проявляється через ідею блага. На думку Аристотеля,

будь-яка держава представляє собою своєрідне спілкування, будь-яке спілкування зорганізується заради якого-небудь блага [...] причому більше інших [видів спілкування — *Д.Ш.*] і до вищого з усіх благ прагне те спілкування, яке є найважливішим з-поміж усіх і охоплює собою решту спілкувань. Це спілкування й називається державою або спілкуванням політичним [2, с. 376].

Розуміння блага як трансцендентного регулятора політичного життя складає передумови для того, щоб політична філософія мала засоби для здійснення соціально-політичної критики. Політична філософія вберігає людину від спотворених форм політичного. У такий спосіб філософія виконує функцію своєрідної соціальної терапії — вона рятує душу людини від негативного впливу суспільства.

Суспільство може знищити душу людини, оскільки непорядковане суспільство є хворобою в душі його членів. Проблеми, які переживає філософ у своїй власній душі, є проблемами в душах суспільства, яке його оточує і здійснює на нього вплив. Діагноз здоров'я або хвороби в душі є, таким чином, діагнозом порядку або непорядкування в суспільстві [14, с. 123-124].

Керуючись благом та витворюючи взірець політичного світу, політичні філософи не вибудовують утопічні проекти, а радше демонструють позицію, яку можна визначити, слідом за Е. Фегеліном, як «свідомий реалізм».

Філософський підхід до феноменів політичного світу передбачає особливий спосіб їх інтерпретації. Політичний філософ зустрічається із тим, що політичне розгортається перед ним через уже наявні інтерпретації, які здійснюються членами тієї чи іншої спільноти. Саме тому значення для осмислення політичного світу набуває феноменологічно-герменевтичний підхід. Політичне проявляється як внутрішній смисл феноменів, які нам являються, тож феноменологія повинна визначити одним із своїх предметів соціальне буття. На це звернув увагу Г. Шпет у праці «Явище і смисл»:

Встановивши принципи усіх принципів і показавши, що «реальність» існує лише через «чуттєву даність», Гусерль розрізняє як різні види буття, буття фізичних речей і психічну свідомість. Однак, тут кидається в очі саме для теоретично неупередженого погляду, що пропущено особливий вид емпіричного буття, — буття соціальне, яке, згідно з прийнятим нами положенням, повинне мати і свою особливу даність, і свій особливий спосіб пізнання [10, с. 110].

Саме це складає передумову феноменології політичного світу, яка може вважатися передумовою політичної теорії, альтернативної до тієї, що керується позитивістськими критеріями науковості. При цьому нам слід окреслити, що саме розуміється під «внутрішнім смислом», оскільки Г. Шпет, впроваджуючи це поняття, визначає його не дуже чітко. Внутрішній смисл можемо розглянути з точки зору семіотичного та антропологічного підходів до політичного світу. Семіотичний підхід передбачає спробу показати знакову природу соціальної реальності; соціальні предмети, речі та ідеї виражаються за допомогою знаків, що й обумовлює наділення їх більш глибоким смислом.

Феноменологічно-герменевтичний підхід виявляє таку важливу рису політичної філософії як реалізація власної політики. Інтерпретація не є нейтральним засобом пізнання політичних феноменів; вона постає не лише способом відношення до світу, але й способом буття самого світу. Політичний філософ не стоїть осторонь актуальних політичних проблем, він переживає їх разом зі своєю спільнотою. Саме через це інтерпретація набуває політичного характеру. Іншими словами,

філософ політики — це хтось, хто здійснює постійне зусилля посередництва між різними способами опису політичної речі, але також це хтось, хто, відкидаючи розроблену до цього часу мову опису, присвячує себе практичній діяльності, практичність якої однак не є відчутною відразу і швидко [12, с. 33].

Цілісність політичної філософії проявляється у тому, що вона є одночасно теорією політики і прагненням та вміннями її реалізувати. Позиція політичного філософа передбачає одночасне перебування поза світом і в-світі політики. Згідно з Х. Арндт,

політична філософія передбачає певне ставлення філософа до політики; її традиція була започаткована, коли філософ відвернувся від політики, а потім повернувся до неї, щоб приміряти свої еталони до людських справ [1, с. 21].

Разом з тим, позиція політичного філософа не передбачає прийому іманентності, який призводить до творення проекту політичного месіанства, а також не передбачає прийому трансценденції, який призводить до політичної теології.

Філософ політики прагне здійснювати раціональну критику, яка ґрунтується на розумінні. Крім того, інтерпретативний характер політичної філософії доповнюється нормативним характером — філософський підхід передбачає можливість оцінки політичних явищ. У такий спосіб політичну філософію визначають як нормативну політичну те-

орію. Зокрема, німецький дослідник К. Бейме виокремлює такі риси нормативної політичної теорії:

- (1) прагнення повернутися до класичної (найчастіше, аристотелівської) теорії політики;
- (2) певна онтологія як підгрунття політичної теорії;
- (3) опозиція неопозитивістській методології досліджень;
- (4) орієнтація на дію;
- (5) нормативно-статичне ставлення до мови;
- (6) здійснення досліджень у сфері історії ідей [3, с. 72-78].

Нормативний характер складає метатеоретичне підгрунття політичної теорії, оскільки відсилається до історії політичних ідей, а відтак — дає можливість зрозуміти генезис того чи іншого політичного явища, стимулює емпіричні дослідження. Крім того, пише К. Бейме:

Нормативна теорія потрібна для усунення ірраціональності у сфері висловлювань про належне, де не можна робити висловлювання з тією ж надійністю і переконливістю, як на рівні аналізу буття у соціальних науках. Нормативний елемент присутній всередині кожної систематичної науки, налаштованої на практику і дію [3, с. 79].

Усвідомлення значимості інтерпретативного та нормативного характеру політичної філософії сприяє своєрідному «відродженню» політичної теорії, яку сьогодні звинувачують у тому, що вона виявилася нездатною передбачити негативні політичні явища ХХ століття та запобігти нищенню автентичних вимірів політичного світу, скажімо, в рамках тоталітаризму (наприклад, на це звертають увагу такі мислителі, як Л. Штраус та Х. Арндт). Здатність в процесі інтерпретації піддавати феномени політики оцінці та критиці від самого початку була характерна політичній філософії, про що свідчить аналіз філософських ідей Сократа, Платона, Ксенофонта та ін. Тож ця здатність не має бути втрачена в умовах осмислення сучасного політичного життя.

Важливою передумовою політичної теорії є філософське осмислення політичного порядку, режиму, який маніфестується як державний устрій. Л. Штраус пише:

Режим позначає те ціле, яке ми сьогодні в першу чергу звикли бачити у фрагментованій формі: він одночасно позначає форму життя суспільства, його стиль життя, його моральні смаки, форму суспільства, форму держави, форму правління, дух законів [11, с. 31].

Порядок політичного світу повинен бути різноманітністю, що проявляє єдність. Іншими словами, в політичному світі єдність повинна

мати відносний характер, щоб забезпечити відкритість політичного світу. Наприклад, Аристотель, аналізуючи устрій держави, зазначає:

Справа в тому, що слід вимагати відносної, а не абсолютної єдності як сім'ї, так і держави. Якщо ця єдність зайде надто далеко, то й сама держава буде зруйнована; якщо цього навіть і не станеться, все-таки держава на шляху до свого знищення стане державою гіршою, як ніби хто симфонію замінив унісоном або ритм одним тактом [2, с. 412].

Порядок проявляється в історії, окреслюючи соціокультурні особливості репрезентації політичного та історичний контекст актуалізації людського існування.

Підсумовуючи, можемо ствердити, що обговорення філософських основ політичної теорії є надзвичайно важливим у сучасному контексті політичного життя, коли політичне набуває різноманітних форм, що суттєво відрізняються від форм традиційних. Рефлексія над політичним світом як предметом політичної філософії, а відтак над загальним підґрунтям теоретичного осмислення політики, в цілому дає можливість визначити універсальні характеристики політичного та здійснити своєрідне «повернення» до нього. Разом з тим, така рефлексія вказує на критичний потенціал політичної філософії, що не дає людині як *bios politikos* перетворитися на об'єкт політики.

Бібліографія

- [1] *Арендт Х.* Традиція й новітня епоха // Арендт Х. Між минулим і майбутнім. — К.: Дух і Літера, 2002. — С. 21-45.
- [2] *Аристотель.* Політика // Аристотель. Соч. в 4-х томах. — М.: Мысль, 1983. — Т. 4. — С. 375-644.
- [3] *Байме К.* Політичні теорії сучасності. — К.: Стилос, 2008.
- [4] *Європейський* словник філософій: Лексикон неперекладностей. — К.: Дух і Літера, 2009. — Т. 1.
- [5] *Касториадис К.* Воображаемое установление общества. — М.: Логос, 2003.
- [6] *Паточка Я.* Єретичні есе про філософію історії. — К.: Основи, 2001.
- [7] *Платон.* Государство // Платон. Собр. соч. в 4-х т. — М.: Мысль, 1994. — Т. 3. — С. 79-420.

- [8] Шмитт К. Политическая теология. Сборник. — М. : Канон-пресс-Ц, 2000.
- [9] Шмитт К. Понятие политического / [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.politizdat.ru/fragment/43>
- [10] Шпет Г. Явление и смысл. — Томск : Водолей, 1996.
- [11] Штраус Л. Что такое политическая философия // Штраус Л. Введение в политическую философию. — М. : Логос; Праксис, 2000. — С. 9-50.
- [12] Dybel P., Wròbel S. Granice polityczności. — Warszawa: Aletheia, 2008.
- [13] Mouffe Ch. On the Political. — London, New York : Routledge, 2005.
- [14] Voegelin E. Order and History. Vol. 3. Plato and Aristotle. — Columbia, London : University of Missouri Press, 2000.

Надійшла до редакції 28 лютого 2012 р.